

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ЦІННІСТЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

УДК 340.12(091):17

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.06>

МАРИНА ПАНФЬОРОВА

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного та адміністративного права

Національного транспортного університету, Україна

mpanferova@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7901-862X

Scopus Author ID: 57414952400

Анотація. У статті здійснено історико-філософський аналіз прав людини як базової цінності, що зберігає ключове значення в сучасному українському суспільстві та юридичній науці. Акцентовується увага на природно-правовому підході як джерелі універсальних моральних орієнтирів, які не втрачають актуальності в умовах воєнної агресії, глибоких трансформацій державності, викликів правовому порядку та стратегічного курсу на європейську інтеграцію. Підкреслюється, що в умовах правових деформацій або обмежень позитивного права саме природне право забезпечує легітимність і справедливість правової системи, будучи джерелом не лише формального, а й ціннісного праворозуміння. Показано еволюцію ідей природного права в українській правовій традиції, від Ст. Оріховського до правозахисного руху другої половини ХХ століття. Особливу увагу приділено тому, що у вітчизняному контексті права людини осмислювались не лише як індивідуальні свободи, а й як морально обґрунтовані вимоги, що мають бути втілені у правовій дійсності. Зазначено, що апеляція до міжнародних документів (Загальної декларації прав людини, Хартії основних прав ЄС) у поєднанні з національною традицією формує унікальну філософсько-правову модель, в основі якої – ідеї гідності, свободи та обов'язку. Обґрунтовано інтегративний характер сучасного праворозуміння, який поєднує філософські, моральні, культурні та юридичні виміри. Особливу увагу приділено взаємозв'язку прав і обов'язків як основі солідарного, справедливого суспільства. Зроблено висновок, що природно-правовий підхід є не лише філософською основою, а й практичним орієнтиром для побудови демократичної правової держави, що здатна захистити гідність і свободи особи в умовах нестабільності, війни та загроз авторитаризму. Інтерпретація прав людини як глибоко вкоріненої цінності може розглядатися не лише як теоретична проблема, а й як реальний інструмент формування правової культури, що об'єднує національну тяглість з універсальними принципами європейської правової традиції.

Ключові слова: права людини, природне право, праворозуміння, філософія права, правова культура, правова держава, європейська інтеграція, історико-правовий аналіз.

HUMAN RIGHTS AS A VALUE IN THE CONTEMPORARY PERIOD: HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

UDC 340.12(091):17

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.06>

MARYNA PANFOROVA

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Constitutional and Administrative Law

National Transport University, Ukraine

mpanferova@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7901-862X

Scopus Author ID: 57414952400

Abstract. The article presents a historical and philosophical analysis of human rights as a fundamental value that retains key significance in contemporary Ukrainian society and legal scholarship. Special attention is devoted to the natural law approach as a source of universal moral guidelines that remain relevant amid military

aggression, deep transformations of statehood, challenges to legal order, and Ukraine's strategic course toward European integration. It is emphasized that under conditions of legal deformation or the limitations of positive law, natural law provides the legitimacy and justice of the legal system, serving as a foundation not only for formal but also for value-based legal understanding. The article traces the evolution of natural law ideas in Ukrainian legal tradition, from S. Orikhovskiy to the human rights movement of the second half of the twentieth century. Particular attention is given to how, in the Ukrainian context, human rights were perceived not only as individual freedoms but as morally grounded imperatives that must be embodied in legal reality. The appeal to international instruments (such as the Universal Declaration of Human Rights and the Charter of Fundamental Rights of the European Union) combined with national legal heritage contributes to the formation of a unique philosophical and legal model, grounded in the concepts of dignity, freedom, and duty. The study substantiates the integrative nature of modern legal understanding, which unites philosophical, moral, cultural, and legal dimensions. Special attention is paid to the interrelation of rights and duties as the foundation of a just and solidaristic society. It is concluded that the natural law approach serves not only as a philosophical basis but also as a practical guideline for building a democratic rule-of-law state capable of defending human dignity and freedoms amid instability, war, and the threat of authoritarianism. The interpretation of human rights as a deeply rooted value should be seen not only as a theoretical construct but also as a real tool for shaping legal culture, one that harmonizes national continuity with the universal principles of the European legal tradition.

Key words: human rights, natural law, legal understanding, philosophy of law, legal culture, rule of law, European integration, historical-legal analysis.

У контексті повномасштабної збройної агресії проти України, трансформації державного устрою та стратегічного курсу на європейську інтеграцію питання захисту прав і свобод людини набуває нової ваги. Позитивне право в умовах війни часто стикається з правовими колізіями, ризиками зловживання владою або правовим нігілізмом. Це актуалізує потребу у філософсько-правовому підході, який міг би виконувати роль морального критерію, особливо там, де формальні юридичні механізми виявляються обмеженими або деформованими.

У зв'язку із цим природне право знову повертається у фокус правової науки як джерело невідчужуваних моральних орієнтирів, що здатні забезпечити гідність, справедливість і людяність. Водночас сучасна ситуація потребує не лише історичного чи теоретичного звернення до природно-правового підходу, а його переосмислення в контексті актуальних викликів: воєнного стану, реформування інституцій, формування правової культури та євроінтеграції.

Правова наука сьогодні перебуває у пошуку комплексної, інтегративної моделі праворозуміння, яка дала б можливість поєднати універсальні засади прав людини з національними правовими традиціями. Природно-правовий підхід має унікальний потенціал для виконання цієї ролі, адже, з одного боку, є складовою європейської правової культури, а з іншого – має глибоке історичне коріння в українській філософсько-правовій думці. Це зумовлює потребу в сучасному осмисленні прав людини крізь призму природного права як платформи для побудови посттоталітарної, демократичної, правової держави.

Протягом тисячоліть мислителі різних народів: філософи, соціологи, правознавці – намагалися знайти співвідношення людини і держави, природного і позитивного права, права і закону. Ці проблеми були предметом дискусій починаючи з мислителів Давньої Греції та Давнього Риму. Наразі вони перебувають у центрі обговорення громадськості та наукового співтовариства [1, с. 154; 2, с. 73].

Дослідження окремих питань генезису й еволюції праворозуміння, ролі прав людини відповідно до різних типів праворозуміння, зокрема природно-правового, можна знайти в роботах М. Козюбри, М. Кривицького, С. Invernizzi, М. Кравчука, Z. Orbic, Д. Попова, М. Панфьорової та інших вчених-юристів, які зробили важливий внесок для розуміння досліджуваного питання.

Метою статті є здійснити історико-філософський аналіз прав людини як універсальної цінності, простежити еволюцію її осмислення у природно-правовій традиції, зокрема в українській правовій думці, та визначити значення цієї цінності для сучасного праворозуміння, правової культури й демократичного розвитку України в умовах війни та європейської інтеграції.

На сьогодні немає єдиного визначення того, що є по суті праворозумінням. Наприклад, М. Козюбра зазначає, що тип праворозуміння зумовлений світоглядом певного історичного періоду, який відображає найбільш значущі на той момент особливості права і перебуває під впливом низки чинників: цивілізаційних, релігійних, моральних, національних, міжнародних тощо [3, с. 10–11].

Водночас, незважаючи на різноманітність визначень правового мислення, вироблених у юридичній науці, думка вчених про те, що це передусім процес пізнання, пізнавальна діяльність, спрямована

на вивчення, пояснення та розвиток поняття права, незмінним залишається визначення системи елементів, що становлять його сутність. Праворозуміння має такі особливості:

- 1) пізнавальний характер, тобто праворозуміння є процесом пізнання й результатом усвідомлення сутності та змісту, функціонування та призначення права в житті людини, суспільства і держави;
- 2) загальноправовий характер, тобто змістом праворозуміння є знання про сутність і зміст права, його функціонування та призначення в житті людини, суспільства і держави;
- 3) теоретичний характер, тобто праворозуміння спрямоване не на отримання фактів, а на виявлення внутрішніх зв'язків, загальних і специфічних закономірностей розвитку правової дійсності;
- 4) інтегративний характер, тобто праворозуміння є одночасно процесом і результатом знання сутності права, характеристикою і оцінкою ставлення до образу права в суспільній правосвідомості [4, с. 26; 2, с. 74].

Багаторічна дискусія про праворозуміння визначила деякі основні підходи до його поняття, зокрема, серед них – теорія природного права та правовий позитивізм. Ці підходи здебільшого розглядають через протиставлення, як конкуруючі, хоча за більш детального підходу їх протиріччя можна розглядати як відносні. Так, у роботі Карло Інверніцці Акчетті, присвяченій поглядам одного з «батьків-засновників» сучасного юридичного позитивізму – австрійського правознавця та політичного філософа Ганса Кельзена, автор аналізує релятивістську позицію вченого. Зокрема підкреслюється, що Кельзен не заперечував існування моральних норм, однак він розглядав їх як відносні – похідні від первинного морального вибору особи, а не як апіорні істини. Цей релятивізм, зі свого боку, стає підґрунтям для демократії: якщо не існує абсолютної істини, то правомірність влади має базуватися на згоді громадян. А згодом – і на гарантіях прав людини як умовах легітимності будь-якого правового порядку [5].

Таким чином, у релятивізмі Кельзена, на думку дослідника, моральна істина завжди відносна, що відкриває шлях до плюралізму й консенсусу.

Серед вітчизняних учених-юристів є також прихильники дуалістичного типу праворозуміння: М. Козюбра, Ю. Оборотов, П. Рабінович та інші. Цей підхід передбачає відсутність протиставлення природного і позитивного права. Насправді це один феномен – право, який має два аспекти: «природний» і «позитивний»... Ігнорування «природного» аспекту права веде до правового волюнтаризму, а ігнорування «позитивного» – до правового безладдя (анархії). Найдосконалішим є те право, у якому «природний» аспект втілюється в «позитивному» [6, с. 24]. Через призму форм праворозуміння науковці звертають увагу і на походження прав людини, чи є права людини природними і чи потребують вони офіційного визнання та закріплення, якими є їх гарантії тощо [2, с. 74].

Увагу до тлумачення прав людини можна вважати традиційною для української філософії права через особливості історичного розвитку та національно-визвольну боротьбу протягом століть. Починаючи з XVI ст., на національному ґрунті і під впливом ідеології західноєвропейського Відродження, природно-правова форма праворозуміння знайшла обґрунтування в роботах українських мислителів: Ст. Оріховського-Роксолана, Ф. Прокоповича, Я. Козельського та інших, продовжила розвиток на початку XX ст. в поглядах Й. Михайловського, Б. Кістяківського, С. Дністрянського, у конституційних документах та їх проєктах [2, с. 73].

Першим, хто провів системне філософське осмислення теорії природного права в Україні та Європі, на думку О. М. Дуфенюк, був Станіслав Оріховський [7, с. 99]. За свідченнями сучасників, його роботи були відомі й авторитетні у Франції, Німеччині, Італії та Іспанії [8, с. 257]. У роботі «Напучення польському королеві Сигізмунду Августу» 1548 р. знаходимо такі думки мислителя: «Природне право... вище від людських законів, які при потребі можна змінити. Жити у злагоді з законами природи – це значить дбати про мир і спокій у державі...» [9]. У його поглядах знайшли обґрунтування ідеї невідчужуваності («природженості»), рівності, справедливості, розумності природних прав. До основних прав людини Ст. Оріховський відносив право власності, право на мир і злагоду, право на свободу совісті, право керуватись вказівками власного розуму, право на справедливість і рівність, право на вимогу дотримання договору й покарання у випадку його порушення [7, с. 100]. Слід відмітити, що природні права в розумінні мислителя, не були чимось абстрактним, він давав рекомендації, як змінити чинні закони й організацію влади з їх урахуванням і підкреслював їх зв'язок із практикою.

Через понад три століття в Конституції УНР від 29 квітня 1918 р. (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) в Загальних положеннях «забезпечення права і охорони вільностей, культури

і добробуту своїх громадян» проголошувалося метою новоствореної УНР. II розділ був повністю присвячений правам громадян України і містив 14 статей. Відповідно до теорії природного права, права на життя, свободу і власність розглядалися як тісно пов'язані між собою. Зокрема, конфіскація майна порівнювалася до приниження людської гідності, як і тілесні покарання. Закріплювалися свобода пересування, недоторканість житла та таємниця листування. Порушення цих норм встановлювалося лише в передбачених законом випадках [10, с. 74–75; 11, с. 108].

Після Другої світової війни у країнах Західної Європи спостерігається відродження інтересу до прав людини. Вони починають розглядатися як джерела норм міжнародного права. Крім того, негативний приклад тоталітарних держав відштовхнув філософів права від юридичного позитивізму з його абсолютизацією ролі держави до природного права. Підхід до прав людини став питанням протистояння тоталітарного та демократичного політичних режимів [2, с. 74].

Україна на той час перебувала у складі СРСР, де можливості для реалізації прав людини були вкрай обмеженими. Проте важливим прикладом практичного застосування природно-правового мислення став правозахисний рух 1960–1980-х рр. Активісти використовували самвидав і апелювали до Загальної декларації ООН як морального орієнтира. Ця традиція живилася індивідуальними та груповими зверненнями на захист свобод, які фактично ґрунтувалися не на формальному, а на природному праві. Цей рух став мостом між ідеєю природної гідності та її інституалізацією у Конституції 1996 р. [12].

Загальна декларація прав людини, прийнята в 1948 році Організацією Об'єднаних Націй, була найбільшим досягненням у боротьбі за права людини. Це перший документ із переліком 30 прав, на які має право кожна людина, і перший міжнародно визнаний документ, у якому права людини розглядаються як універсальні, бо нікому не належать цивілізація, нація, ні філософська, ні релігійна системи. Права людини згідно із Загальною декларацією глибоко вкорінені в природі кожного члена людської родини [13, с. 282].

В Основному законі Федеративної Республіки Німеччина 1949 р., в розділі 1 «Основні права», ст. 1 проголошувала незаперечні природні права, які мають юридичну силу, застосовуючись безпосередньо як закон: «Німецький народ визнає невідчужувані права людини як основу кожної спільноти, миру й справедливості... Наступні основні права є прямо застосовним правом для законодавчої, виконавчої та судової влади» [14].

Сучасні міжнародні документи з прав людини ґрунтуються на концепціях природного права. У Хартії основних прав ЄС і конституціях багатьох країн (Італія, Іспанія, Польща тощо) було продовжено традицію закріплення та гарантування природних прав людини через закон як інструмент їх реалізації, захисту та конкретизації (позитивне право) [15].

У Конституції України розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» є найбільшим. Статті розділу закріплюють природні права, їх невідчужуваність і непорушність. Зокрема, ст. 64 зазначає: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55–63 цієї Конституції» [16]. У перелічених статтях переважно йдеться саме про природні права: рівність, життя, гідність, свободу, власність, захист судом.

На сучасному етапі цінності природного права універсальні і мають абсолютний характер, і це, мабуть, їх найважливіша особливість. Їх універсальність полягає в тому, що вони поширюються на всіх, незалежно від будь-яких ознак соціального, національного, професійного тощо плану. Вимоги та цінності природного права забезпечують суб'єктові права вищу правоту, якщо він діятиме відповідно до них, і, навпаки, заперечення цих вимог, правил, цінностей у природно-правовій свідомості асоціюється зі злом і руйнацією [17, с. 49; 2, с. 75].

Природне право – ідеальне право, до якого прагне законодавець, приймаючи правові норми. Норми природного права втілюються в позитивному праві, унаслідок чого вони є закріпленими та санкціонованими. Природне право є певним обмеженням законодавця і правовою гарантією захисту від його свавілля. Природно-правова доктрина заснована на визнанні всіх людей рівними від природи й наділеними (від природи) пристрастями та прагненнями, розумом і свободою волі. Закони природи визначають вимоги природного права, яким має відповідати позитивне (встановлене, тобто чинне) право [18, с. 90–91; 2, с. 75].

Основними принципами ідеології природного права залишаються індивідуалізація і рівність перед законом [6, с. 22]. Різні природно-правові концепції підкреслюють необхідність закріплення природного права в позитивних нормах. Але «таке закріплення не применшує ролі природного права в соціальному регулюванні суспільних відносин, адже саме у природному праві формуються вимоги життя, які проходять через так званий фільтр, де набувають особливого природно-правового статусу для того, щоб вже у державно-правовому житті набуті категорично імперативного характеру і втілюються як основоположні засади в систему позитивного права» [19, с. 172]. Ба більше, природне право розглядається як таке, що передбачає обов'язок держави закріпити й забезпечити права та свободи людини в законодавстві [18, с. 91; 2, с. 75].

Особливістю сучасного підходу до прав людини в природно-правовому праворозумінні є їх розгляд не тільки як індивідуальних можливостей, а і з позиції їх взаємної врівноваженості й узгодженості для солідарного, спільного існування та розвитку суспільства, для максимальної рівності всіх. Відбувається поєднання природних прав людини та її природних обов'язків, які є взаємоутворювальними. Міра узгодження волі та свідомості людини із законами природного права розглядається науковцями як правова культура, яка є засобом протидії зловживанням правами людей [18, с. 86, 88; 2, с. 75].

Отже, права людини на сучасному етапі розвитку українського суспільства постають не лише як юридична категорія, а як цінність, що формує моральну й філософську основу правової культури. Природно-правовий підхід зберігає свою актуальність в умовах воєнної агресії, політичних трансформацій та стратегічної євроінтеграції. Він виконує функцію морального критерію там, де позитивне право виявляється обмеженим, деформованим або недостатнім.

Історико-філософський аналіз доводить, що ідеї природного права мають глибоке національне коріння в українській правовій традиції: від праць Ст. Оріховського до правозахисного руху XX століття. Це підтверджує, що права людини як цінність не є зовнішньо нав'язаним конструктом, а мають традицію у правовому мисленні України.

Сучасне праворозуміння має інтегративний характер, об'єднуючи філософські, правові, моральні та культурні аспекти. Актуальна інтерпретація прав людини пов'язує їх походження не просто з природою і людиною, а із суспільством, підкреслює зв'язок між правами й обов'язками, взаємну відповідальність за їх дотримання, обґрунтовує необхідність закріплення прав людини в законодавстві без можливості скасовувати або обмежувати їх реалізацію. Саме такий підхід є основою для побудови правової держави та розвитку правової культури, здатної протистояти викликам війни, правового нігілізму й авторитарних відхилень.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Дурнов Е. Поняття та види функцій праворозуміння. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 9. С. 154–159.
2. Панфьорова М. А. Права людини в контексті сучасної інтерпретації теорії природного права. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : матеріали VI Міжнародного правничого форуму, м. Чернівці, 9 червня 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 72–77.
3. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, види та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.
4. Кривицький Ю. Праворозуміння як світоглядно-методологічний фундамент правової реформи. *Право і суспільство*. 2017. № 2. С. 25–30.
5. Invernizzi C. Reconciling legal positivism and human rights: Hans Kelsen's argument from relativism. *Journal of Human Rights*. 2017. 17. P. 215–228.
6. Кравчук М. В. Праворозуміння – важлива наукова проблема правового життя України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. № 1. С. 19–25.
7. Дуфенюк О. М. Філософсько-правова спадщина С. Оріховського: феномен професіоналізму правоохоронця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2007. 223 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/313/1/%D0%94%D1%83%D1%84%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20-%20%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf> (дата звернення 11.07.2025).
8. Матвєєва Л. Г., Тарасенко Л. Б. Державно-правове вчення Станіслава Оріховського в українській політико-правовій думці ренесансної доби. *Актуальні проблеми історико-правової науки*. 2023. № 3. С. 255–266. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/40.pdf> (дата звернення 11.07.2025).
9. Оріховський Ст. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу. URL: http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or2 (дата звернення 11.07.2025).

10. Конституційні акти України 1917–1920. Невідомі конституції України. Київ : Філософська і соціологічна думка, 1992. 269 с.
11. Панфьорова М. А. Права людини в Україні: історико-теоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 106–110.
12. Шевченко О. М. Правозахисний рух в Україні 60–80-х років XX ст. як елемент формування громадянського суспільства у тоталітарній державі. *Університетські наукові записки*. 2012. № 2. С. 376–384.
13. Orbic Z. Human rights in the light of the concepts of natural law. *Scientific Papers of Silesian University of Technology*. 2019. 140. P. 275–284.
14. Основний закон для Федеративної Республіки Німеччина. Basic Law for the Federal Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html (дата звернення: 10.07.2025).
15. Національне конституційне право. *European Union Agency for Fundamental Rights* : вебсайт. URL: https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/1-human-dignity?utm_source=chatgpt.com#national-constitutional-law (дата звернення 11.07.2025).
16. Конституція України. Верховна Рада України. Офіц. текст від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.07.2025).
17. Тітомир-Зотова О. С. Природно-правове розуміння права як ідейна основа правового виховання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Т. 1. Вип. 31. С. 47–50.
18. Попов Д. І. Філософсько-правові засади застосування природного права при здійсненні судового угляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2014. 231 с.
19. Сторожук Д. А. Онтологія правового прогресу через призму типології праворозуміння. *Університетські наукові записки*. 2018. № 66. С. 167–179.

REFERENCES

1. Durnov, E. (2020). Ponyattia ta vydy funktsii pravorozuminnia [Concept and types of functions of legal understanding]. *Pidpriemstvo, Hospodarstvo i Pravo*, (9), 154–159 [in Ukrainian].
2. Panforova, M.A. (2023). Prava liudyny v konteksti suchasnoi interpretatsii teorii pryrodnoho prava [Human rights in the context of a modern interpretation of natural law theory]. In *Prava liudyny ta publichne vryaduvannya v suchasnykh umovakh: materialy VI Mizhnarodnoho pravnychoho forumu* (Chernivtsi, June 9, 2023) (pp. 72–77). Lviv – Torun: Liha-Pres [in Ukrainian].
3. Koziubra, M. (2010). Pravorozuminnia: ponyattia, vydy ta rivni [Legal understanding: Concept, types, and levels]. *Pravo Ukrainy*, (4), 10–21 [in Ukrainian].
4. Kryvytskyi, Yu. (2017). Pravorozuminnia yak svitohliadno-metodolohichniy fundament pravovoi reformy [Legal understanding as a worldview-methodological basis of legal reform]. *Pravo i Suspilstvo*, (2), 25–30 [in Ukrainian].
5. Invernizzi, C. (2017). Reconciling legal positivism and human rights: Hans Kelsen's argument from relativism. *Journal of Human Rights*, 17, 215–228. <https://doi.org/10.1080/14754835.2017.1309884> [in English].
6. Kravchuk, M.V. (2016). Pravorozuminnia – vazhlyva naukova problema pravovoho zhyttia Ukrainy [Legal understanding – an important scientific issue of Ukraine's legal life]. *Aktualni Problemy Pravoznavstva*, (1), 19–25 [in Ukrainian].
7. Dufeniuk, O.M. (2007). *Filosofsko-pravova spadshchyna S. Orikhovskoho: fenomen profesiinalizmu pravookhorontsia* [Philosophical and legal legacy of S. Orikhovskyi: The phenomenon of a professional law enforcer] (PhD dissertation). Lviv State University of Internal Affairs. Retrieved from: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/313/1/Dufeniuk%20-%20dysertatsiya.pdf> [in Ukrainian].
8. Matvieieva, L.H., & Tarasenko, L.B. (2023). Derzhavno-pravove vchennia S. Orikhovskoho v ukrainskii polityko-pravovii dumtsi renesansnoi doby [The state-legal doctrine of S. Orikhovskyi in Ukrainian Renaissance political and legal thought]. *Aktualni Problemy Istoryko-Pravovoi Nauky*, (3), 255–266. Retrieved from: <https://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2023/3/40.pdf> [in Ukrainian].
9. Orikhovskyi, S. (1548). Napuchennia polskomu korolevi Syhizmundu Avhustu [Admonition to the Polish King Sigismund Augustus]. Retrieved from: https://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or2 [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada Ukrainy. (1992). Konstytutsiini akty Ukrainy 1917–1920. Nevidomi konstytutsii Ukrainy [Constitutional Acts of Ukraine 1917–1920. Unknown Constitutions of Ukraine]. Kyiv: Filosofska i Sotsiologichna Dumka [in Ukrainian].
11. Panforova, M.A. (2020). Prava liudyny v Ukraini: istoryko-teoretychnyi aspekt [Human rights in Ukraine: Historical and theoretical aspect]. *Chasopys Kyivskoho Universytetu Prava*, (4), 106–110 [in Ukrainian].
12. Shevchenko, O.M. (2012). Pravozakhysnyi rukh v Ukraini 60–80-tykh rr. XX st. yak element formuvannya hromadianskoho suspilstva u totalitarniy derzhavi [The human rights movement in Ukraine in the 1960s–1980s as a factor in the formation of civil society in a totalitarian state]. *Universytetski Naukovi Zapysky*, (2), 376–384 [in Ukrainian].
13. Orbic, Z. (2019). Human rights in the light of the concepts of natural law. *Scientific Papers of Silesian University of Technology*, (140), 275–284 [in English].
14. Federal Republic of Germany (1949). Basic Law for the Federal Republic of Germany. Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html [in English].

15. European Union Agency for Fundamental Rights (n.d.). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Retrieved from: https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/1-human-dignity?utm_source=chatgpt.com#national-constitutional-law [in English].
16. Verkhovna Rada Ukrainy (1996). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian]
17. Titymyr-Zotova, O.S. (2015). Pryrodno-pravove rozuminnia prava yak ideina osnova pravovoho vykhovannia [Natural law understanding of law as an ideological basis of legal education]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii: Pravo*, 1 (31), 47–50 [in Ukrainian].
18. Popov, D. I. (2014). *Filosofsko-pravovi zasady zastosuvannia pryrodnoho prava pry zdiisnenni sudovoho uhliadu* [Philosophical and legal foundations of natural law application in judicial review] (PhD dissertation). Lviv [in Ukrainian].
19. Storozhuk, D. A. (2018). *Ontolohiia pravovoho prohresu cherez pryzmu typolohii pravorozuminnia* [Ontology of legal progress through the prism of types of legal understanding]. *Universytetski Naukovi Zapysky*, (66), 167–179 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 15.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025